

Anmeldelser

Lone Rünitz: *Af hensyn til konsekvenserne. Danmark og flygtningespørgsmålet 1933-1940*. Syddansk Universitetsforlag 2005.

Lone Rünitzs vægtige afhandling *Af hensyn til konsekvenserne. Danmark og flygtningespørgsmålet 1933-1940* foreligger nu som det længe ventede tredje resultat af den bevilling, som den daværende regering under Poul Nyrup Rasmussen i 2000 bevilgede det dengang nyoprettede Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier til en tilbundsående undersøgelse af dansk flygtningepolitik før og under 2. verdenskrig.

Verden stod som bekendt ikke stille i mellemtiden, som gav os en ny regering, sammenlægninger og nedlægninger af råd, centre og udvalg og utilslørede politiske forskningsbevillinger. Bevillingen i 2000 var ganske vist også politisk, drevet af skamfølelse over afdækningen af Danmarks medansvar for den nationale selvtilstrækkelighed og fremmedangst, som endte i en af verdenshistoriens største katastrofer, folkemordet på 6. mio. jøder. Rünitz var blandt pionererne i denne afdækning med sin specialafhandling *Danmark og de jødiske flygtninge* (2001), som for første gang gav os en mere systematisk undersøgelse af den danske flygtningepolitik og dens konsekvenser og et empatisk billede af de tragiske flygtningeskæbner. Siden har den siddende statsminister i maj 2005 givet en officielt undskyldning for udvisningerne af jødiske flygtninge til koncentrationslejre, men uden at denne omkostningsfrie undskyldning på historiens vegne er blevet fulgt af bevillinger, der alt efter synspunkt, kunne have været anvendt til erstatninger til ofrene eller til forskning, som kunne opfylde Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier oprindelige målsætning, at *udforske* for at kunne *forhindre*. Der er imidlertid grund til glæde sig over, at vi bl.a. har fået Rünitz's store empiriske arbejde, inden centeret skrumpede ind til en afdeling under Dansk Institut for Internationale Studier. Rünitz undlader da heller ikke at gøre opmærksom på, at bogens relevans for den aktuelle flygtninge- og indvandrerpolicy næppe er blevet mindre i mellemtiden.

Bogen er drevet af en beundringsværdig empirisk pionerånd og baseret på et imponerede originalt kildemateriale, som bl.a. omfatter ca. 80.000 flygtningesager i Rigspolitiets arkiv. Det er med en vis gysen, man arbejder sig igennem bogens dokumentation af politikernes meddelagtighed og embedsmændenes nidkærhed og pligtfølelse, som kunne udarte sig til chikane og racisme. Vi finder ligeledes overbevisende dokumenteret, at den overordnede politik først og fremmest var drevet af indenrigspolitiske hensyn – til arbejdsløsheden og de sociale spændinger i det danske samfund – mens eftertidens retfærdiggørelse, som man endnu kan møde i historiske fremstillinger, at den restriktive flygtningepolitik var betinget af de dansk-tyske relationer, kun spillede en mere underordnet rolle og kun i forhold til Hitler-regimets politiske modstandere – og i praksis kom den tyske utilfredshed kun til udtryk i enkelte konkrete sager. Rünitz afliver myten ved at påvise, at for så vidt angår de jødiske flygtninge, ville Tyskland jo af med dem, og Gestapo var meget aktiv for at udvirke, at de forlod landet, selvom de nazistiske bestræbelser gav bagslag, når man udstedte kortfristede pas, tvang jøderne til at underskrive erklæringer om, at de ikke ville vende tilbage, frastjal dem muligheden for at forsørge sig selv i eksilet og endelig fra 1938 markerede deres "racemæssige" oprindelse med de såkaldte J-pas. Tiltag, som alle blokerede for opholdstilladelse i de europæiske nabolande. Situationen bliver ikke mindre absurd af det faktum, at det nazistiske regime ikke alene benyttede sig af nabolandenes afvisende holdning i propagandamæssig henseende, men også radikaliserede politikken efterhånden som det viste sig umuligt at eksportere "Jødeproblemet".

Bogen er kronologisk opbygget med enkelte tematiske afsnit, samt et par opsummerende korte kapitler. Undervejs bliver vi præsenteret for rigelige – måske lidt vel rigelige – eksempler fra kildematerialet, som åbenlyst indeholder mange gribende tragedier og ubegribelig uretfærdighed. Ulempen ved denne struktur er imidlertid, at man ved vejs ende i den vægtfyldige bog på knapt 600 sider, mangler reelt overblik over antal og karakteren af afvisninger ved grænsen og udvisninger fra Danmark og ikke mindst over konsekvenserne. Skønt vi

præsenteres for konkrete eksempler på afviste flygtninge, som senere omkom i døds- og koncentrationslejre, savner man overblik over omfanget og - om man vil det – dermed den direkte eller indirekte danske meddelagtighed i folke-mordet.

Skønt bogen først og fremmest er en kvalificering af konklusionerne i Rünitz's første bog om flygtningepolitikken, og der dermed ikke er de store nye afsløringer i bogen, er det en styrke ved *Af hensyn til konsekvenserne*, at vi her får billedet af den samlede flygtningepolitik og dermed mulighed for den komparative analyse af hhv. socialdemokratiske, kommunistiske og jødiske flygtninge. De førstnævnte opnåede ikke alene asyl, arbejdstilladelse og økonomisk såvel som moralsk opbakning i hjælpekomiteen Matteotti-komiteén og hos ledende socialdemokratiske politikere, men blev endda håndplukket i situationer, hvor den danske regering havde behov for at udvise storsindet humanisme og internationalt medansvar, som i tilfældet med udvælgelsen af flygtninge fra Sudeterlandet efter Tysklands annektering i september 1938. Behandlingen af de kommunistiske og jødiske flygtninge udviser derimod mange lighedspunkter. Begge grupper blev mødt af udpræget mistænksomhed, modvilje og kontrol og stod uden magtfulde fortalere og politisk beskyttelse, dog med den afgørende forskel, at man kun vanskeligt med asylretten i behold kunne afvise eller udvise Hitler-regimets forhadte modstandere. Mens modviljen mod jøder og kommunister havde sammenlignelige ideologiske og xenofobiske årsager, var også den ensartede praksis over for krigsflygtninge efter krigsudbruddet i 1939 og jøder bundet i frygten for at begge skulle "blive hængende" i Danmark og vise sig umulige at komme af med. For jødernes vedkommende var politikere og embedsmænd imidlertid udstyret med et elastisk og selvforklarende argument, som udkonkurrerede enhver ideologisk frygt og økonomisk angst; henvisningen til frygten for at skabe et såkaldt "Jødeproblem" i Danmark og den dermed følgende frygt for at vække danskernes latente antisemitisme. Konsekvenserne af den populistiske appel til fremmedangst, racisme og chauvinisme var kun alt for synlig syd for grænsen. Det skal imidlertid bemærkes, at frygten for den potente antisemitisme næppe udsprang af omsorg for de herboende danske jøder, men derimod af en formentlig oprigtig omsorg for demokratiet, ro og orden. Rünitz balancerer fint i afhandlingen: det er evident, at både embedsmænd og politikere lod sig lede af xenofobiske og endog racistiske fordomme - også i deres forståelse af en direkte automatisk relation mellem jøder og antisemitisme - men at betegne politikken som antisemitisk vil vild-

lede analysen af den komplekse kombination af politiske, økonomiske og kulturelle motiver, og dynamikken mellem de definerede overordnede rammer og enkelte embedsmænds idiosynkrasier og opfindsomhed.

Samspillet mellem de stringente og stålsatte embedsmænd og de bevægelige politikere – med justitsminister K.K. Steincke som en stridslysten undtagelse – er et andet interessant tema, som belyses overbevisende i bogen. Her kan vi fra taleforlæg, sagsresuméer og indstillinger til politikernes officielle udtalelser og besvarelser følge omskrivninger og eufemismer, som tømte løfter for mening, hvor politikerne søgte at dække over umenneskeligheden og de reelle brud på asylret og internationale forpligtigelser. Citaterne fra udkast og endelige versioner står som stærke vidnesbyrd i bogen. Rünitz afdækker ligeledes den gradvise stramning og radikaliserende af både praksis og retorik, som fulgte af det stigende pres på den danske grænse. Bogen er endvidere forsynet med et afsluttende kapitel om fortsatte restriktioner og modvilje mod de statsløse jøder 1945-1948, som kom hjem fra Theresienstadt og Sverige sammen med de danske jøder. Kapitlet viser kontinuiteten i flygtningepolitikken, uanset at argumenterne om uforudsigeligheden i både flygtningemængde, præcedens, økonomiske og udenrigspolitiske konsekvenser og "Jødeproblemet" var faldet bort. Alligevel må det konkluderes, at det lykkedes at holde befolkningen stort set uvidende om flygtningepolitikken praksis og konsekvenser og dermed også den danske selvforståelse fri for erkendelsen af, at Danmark ikke – om nogen-sinde – har været en flygtningevenlig nation.

Sofie Lene Bak

Asger Nørlund Christensen: Skibsbygmesteren E. C. Benzon og hans skibe. Museet Falster Minders Årbog nr.24 / Handels- og Søfartsmuseets Søhistoriske Skrifter nr. 23. Forlaget Falcon 2005, 151 s., 285 kr.

Eggert Christoffer Benzon (1825-1912) var i anden halvdel af det nittende århundrede en af vore aktiveste og bedste skibsbygmestre. Han startede ved Holmens Konstruktionskammer, hvor hans læremestre var fabrikmester Andreas Schifter og skibsbygmester D. H. Funch. Derpå sejlede Benzon nogle år og arbejdede siden på en række udenlandske værfter. I 1848 løste

han borgerbrev som skibsbygger i Nykøbing på Falster.

I provinsen havde man indtil omkring 1830 bygget skibe på klamp, altså mere eller mindre på øjemål og erfaring. Benzon repræsenterede derimod en ny tid, hvor det gamle håndværk gradvis blev videnskabeliggjort, så man byggede efter konstruktionstegninger og matematiske beregninger, som på forhånd fastlagde det kommende fartøjs displacement, stabilitet, lasteevne og andre vigtige forhold.

Benzons første nybygning var den tomastede skonnert "Thor", som løb af stablen i 1849. Allerede dette fartøjs lave og brede spanteprofil var et meget moderne træk. Også i sine følgende skibe viste skibsbygmesteren vilje og evne til nytænkning på mange felter. Således var hans berømte krydstoldinspektionsskonnert "Argus" fra 1854 i sit design inspireret af tidens amerikanske og britiske hurtigsejlere. Benzon leverede i øvrigt fire krydstoldjagter og tegninger til yderligere to til Krydstoldvæsenet i 1850'erne og 1860'erne.

Skrogformerne på hans mange nybygninger var altid yderst elegante, og resultatet var som regel, at fartøjerne var hurtigsejlende. Denne flair for smukke hurtige fartøjer gjorde Benzon til landets måske bedste konstruktør af lystbåde. Netop fra midten af århundredet begyndte man i Danmark at arrangere kapsejladser mellem lystfartøjer.

Men han tog sig også af at forbedre den traditionelle skibstype jagten med det resultat, at hans fragtskibe i det hele taget blev anerkendt som både gode søskibe og fyldige lastdragere. Benzon tegnede ydermere moderne fiskefartøjer til nordjysk havfiskeri, således i 1891 Danmarks første dampdrevne fiskefartøj, "W. Klitgaard" af Frederikshavn. Dette er bevaret til i dag, hvor den selvejende institution W. Klitgaard har restaureret fartøjet og bruger det til rekreative formål.

Selv om hovedvægten i bogen er lagt på konstruktionen af skibene, er der også en hel del andre spændende historier om enkelte fartøjers ejerskaber, sejladser, fragter og endeligt.

Det må siges at være fuldt fortjent, at der nu er kommet en bog om Mester, som Benzon respektfuldt og kærligt blev kaldt i sin samtid. I løbet af sin egen levetid oplevede han en voldsom teknologisk udvikling fra klamp til tegning, fra sejl til damp og fra træ til jern. Han var et godt eksempel på den moderne videnskabelige tilgang til tingene, og han var i høj grad selv med til at drive dansk skibsbyggeri frem med sine 77 byggede fartøjer, heraf 2 dampskibe, og med sine mange tegninger til andre skibsbyggere.

På Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg

ligger over hundrede af mesterens konstruktionsstegninger – desuden er der bevaret tegninger i andre samlinger. Tegningerne udgør sammen med et omfangsrigt arkivmateriale fra flere arkiver den solide basis, som Anders Nør-lund Christensen har bygget sin engagerede og velskrevne fremstilling på. Den indeholder dog en hel del fagudtryk, som sandsynligvis kun er kendt af specialister. De mange udmærkede illustrationer og det smukke layout gør imidlertid, at det er en fornøjelse at læse bogen om Mester og hans skibe.

Erik Gøbel

Lars N. Henningsen: Flensborgskibe i Østersøen, Middelhavet og Vestindien 1790-1850. Brodersen-samlingen på Flensborghus / Flensburger Schiffe in der Ostsee, im Mittelmeer und in Westindien 1790-1850. Die Sammlung Brodersen im Flensborghus. Skrifter fra Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig nr. 53, Flensborg 2005, 47 s., 90 kr.

På Flensborghus hænger 15 fine gamle skibsportrætter, malet mellem 1790'erne og 1850'erne. De præsenteres på smukkeste vis af Lars N. Henningsen, som er den bedste kender af søfart og handel i Flensborg, der i så henseende var datidens tredievigtigste by efter København og Altona.

Efter at have berørt Brodersen-samlingens proveniens giver Lars N. Henningsen med udgangspunkt i billederne en kortfattet, men særdeles kompetent fremstilling af skibsportrættet som genre – fra de tidligste i Italien omkring 1750, som er repræsenteret ved de 4 ældste billeder i samlingen, til de 11 hjemlige billeder fra perioden 1820-1850. Skibsportræterne benyttes også til en kort og klar gennemgang af de forskellige fartøjstyper (jagt, galease, fregat, brig og bark) samt ikke mindst til en oversigt over Flensborgs småskibsfart, middelhavsfart og vestindiefart.

På den begrænsede plads er det lykkedes den kyndige og velskrivende forfatter at give et spændende indtryk af Flensborg søfart og handel. Det bærende element i den dobbeltsprogede fremstilling er de mange smukke skibsportrætter, som alle er gengivet i farver.

Erik Gøbel

Niels M. Probst: Niels Juel. Vor største flådefører. Forsvarshistoriske Skrifter nr. 2. Statens Forsvarshistoriske Museum, København 2005, 132 s., 200 kr.

At Niels Juel (1629-1697) er Danmark-Norges største flådefører, kan man ikke bestride. Og nu er dette faktum blevet stærkt underbygget ved udgivelsen af Niels M. Probsts bog. Den giver en glimrende fremstilling af søhelten og hans tid.

Niels Juel gjorde som helt ung tjeneste i seks år i den nederlandske orlogssflåde, blandt andet under den første engelsk-nederlandske krig 1652-1654. Her vandt han værdifulde praktiske erfaringer med de nyeste strategier og taktikker til søs.

Kort efter hjemkomsten blev den ganske unge mand i 1657 udnævnt til admiral med ansvar for hele Holmen. En særdeles vigtig post under de tilstundende svenskekrige. Det var imidlertid som sejlende admiral, at Niels Juel vandt sig sin umiddelbare berømmelse, især under Skånske Krig med de to helt afgørende sejre i søslagene mod den svenske flåde den 1. juni 1676 ved Øland og den 1. juli 1677 i Køge Bugt (eller rettere mellem Stevns og Falsterbo). Disse to imponerende sejre sikrede søherredømmet i Østersøen.

Efter fredsslutningen i 1679 blev Niels Juel den dansk-norske flådes øverste chef, og nu kom hans organisatoriske evner til deres fulde ret, ikke mindst indenfor skibsbyggeriet. Dette sidste aspekt har ikke tidligere været genstand for dybgående behandling. Men allerede i Niels M. Probsts relativt kortfattede behandling får man overbevisende indtryk af, at Niels Juels indflydelse på skibsbyggeriet og skibskonstruktionen var dybtgående og gunstig. Han advokerede for den engelske byggemåde (som afløsning for den nederlandske), hvilket betød relativt store fartøjer, fx i skikkelse af den kommandoskibstype, som viste sig særlig velegnet i danske farvande:

den store todækker med et mere velbalanceret forhold mellem deplacement og artillerievægt end i tidligere skibstyper.

Hermed er vi inde på Probsts specialområder, som fortjenstfuldt adskiller hans fremstilling fra tidligere forskning, først og fremmest Jørgen H. Barfods store standardbiografi fra 1977 om Niels Juel. Probst betjener sig i høj grad af nyere forskningsresultater vedrørende deplacementsberegninger for orlogsskibene, beregning af artillerieffekt (summen af kalibrerne i pund af et skibs artilleriarmering) og skibskonografi.

Bogen giver også en klar fornemmelse af Niels Juels egne enestående evner og forståelse for søkrigens strategi og taktik. Men samtidig for betydningen af tilstedeværelsen af veltrænede og effektive skibschefer og mandskaber, som generelt var deres svenske modstandere overlegne.

Fremstillingen er kronologisk disponeret og ganske velskrevet. Illustrationerne er velvalgte, og der er tilpas mange af dem. Derimod virker notehenvisningerne noget tilfældige, idet der kun er ganske få af dem, og det ikke er til at afgøre, hvorfor der i nogle tilfælde er anbragt en notehenvielse, men ikke i andre. Et lignende kritikpunkt angår den mildest talt svingende praksis med hensyn til oplysninger om billedernes ophavsmænd og proveniens. Af hensyn til mange af læserne burde nok være forklaret visse specialudtryk som fx defensionsskib og watterkonvoy.

Alt i alt er der ikke desto mindre tale om en meget kompetent fremstilling, der klogt koncentrerer sig om at fremlægge nye forskningsresultater og tolkninger på den plads, der er til målt. Desuden giver bogen udmærket besked om Niels Juels sømilitære karriere og epokens søkrigshistorie i almindelighed. Derimod må man gå til andre værker for at finde oplysning om den store søhelts administrative virke og hans private liv.

Erik Gøbel